

Боева О. С.,

кандидат юридичних наук,
суддя Господарського суду Запорізької області

ГЕНЕЗА СУДОВОГО ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ПЕРІОД З ІХ СТОРІЧЧЯ ДО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОРІЧЧЯ

Анотація. Наукову статтю присвячено висвітленню та розкриттю аспектів розвитку інституту захисту прав людини в сфері праці. Здійснено аналіз правового стану захисту трудових прав в період з ІХ сторіччя до другої половини ХІХ сторіччя. Визначено важливість і прогресивний характер існуючих на той час норм права та їх позитивний вплив на формування сучасного інституту судового захисту трудових прав.

Ключові слова: трудові права, генеза, правовий інститут, судовий захист, історичний період.

Постановка проблеми. Стосовно змісту прав людини існує багато наукових досліджень, проте питання захисту прав людини загалом розглядаються в ракурсі безпосереднього захисту від дій (бездіяльності), які порушують права та свободи, або з точки зору реалізації прав особи (що включає юридичне закріплення усіх видів гарантій прав, свобод та інтересів; широку систему їх охорони і захисту державою та іншими суб'єктами; розвиток суспільно-політичної активності громадян; наявність державного та громадського контролю; знання громадянами своїх прав, свобод та обов'язків та вміння правильно ними користуватися; удосконалення правозахисної діяльності тощо) [1, с. 69–70].

Такий підхід можливий і під час дослідження інституту захисту прав людини в сфері праці, але він потребує певної конкретизації, оскільки в трудовому праві захисту підлягають не тільки порушені, а й невизнані або оспорювані права. Також для захисту трудових прав характерним є те, що охорона прав являє собою заходи (засоби), спрямовані на профілактику порушення прав, а захист трудових прав (у тому числі, судовий захист) – це заходи (засоби), застосовані за наявності порушення.

Знання історії становлення та розвитку інституту захисту трудових прав працівників, у даному випадку саме судового захисту, має важливе значення як для теоретичних досліджень, так і для правозастосування. Крім того, знання особливостей розвитку цього правового інституту, узагальнення історичного досвіду має сприяти подальшому вдосконаленню захисту трудових прав на сучасному етапі.

Питання правового регулювання судового захисту соціально-економічних прав людини у сфері праці досліджувалися такими українськими вченими, як Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, В.В. Жернаков, П.І. Жигалкін, І.В. Зуб, Л.І. Лазор, М.І. Іншин, А.Р. Мацюк, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипка, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, П.М. Рабінович, В.Г. Ротань, О.Ф. Скаун, В.Н. Скобелкін, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко.

В окремих наукових працях радянських, а згодом і українських вчених – О.М. Волкової, В.М. Догадова, С.С. Карінського, І.Я. Кисельова, А.М. Лушникова, О.С. Пашерстника, В.І. Смолярчука, Є.Б. Хохлова – розкривалися питання генези та історіографії розвитку трудового права, проте в них про

можливість судового захисту трудових прав лише згадується без надання будь-яких пояснень щодо переліку позовних вимог, які можливо було пред'являти щодо позовної давності та стану виконання судових рішень.

В наукових працях взагалі не розкриті питання генези такого інституту, як судовий захист трудових прав. Нагадаємо, що поняття «генеза» (з грецької) або «генезис» (з латини) в науці означає опис походження, виникнення, становлення, розвиток будь-якого об'єкту, що призводить до відповідного стану, виду, явища.

Актуальність дослідження полягає в тому, що за умов адаптації українського трудового законодавства до системи міжнародних норм у сфері захисту трудових прав працівників (в якій провідне місце посідає саме можливість кожного захистити свої права та інтереси в суді) та з огляду на те, що в Україні триває процес прийняття нового Трудового Кодексу, стає зрозумілим, що без знання генези інституту судового захисту трудових прав в Україні неможливо побудувати дійсно демократичну правову державу.

Метою статті є розкриття аспектів розвитку інституту судового захисту трудових прав з урахуванням певних історичних періодів, на які автор умовно поділяє всю історію розвитку даного інституту. Наукова новизна полягає у тому, що на основі аналізу правового стану захисту трудових прав у досліджуваній період визначено важливість і прогресивний характер існуючих на той час норм права та їх позитивний вплив на формування сучасного інституту судового захисту трудових прав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток права в Україні, у тому числі трудового права і його складових інститутів, в основному відбувався в межах Російської імперії, а згодом – у складі колишнього Радянського союзу, що не могло не позначитися негативно на його стані. Лише з часу проголошення України суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, наука трудового права в Україні отримала належний розвиток, з'явилася плеяда видатних українських науковців-теоретиків та практиків у цій галузі права. Трудове право зайняло належне місце серед інших галузей права, а практична значущість наукових досліджень сприяла підвищенню рівня захисту трудових прав.

З огляду на те, що державний устрій та Основний Закон держави впливає на формування всіх галузей права, а у період ведення державою військових дій більшість правових норм втрачає актуальність, що тягне за собою прийняття нових нормативних актів, які загалом впливають як на зміст права, його функції, так і на його спрямованість, слід виділити історичні періоди, в межах яких судовому захисту трудових прав були притаманні певні особливості та ознаки, які з часом переходили в іншу якісну площину. Умовний поділ на етапи (або періоди) розвитку інституту судового захисту трудових прав ймовірно має виглядати наступним чином:

1. відображення в «Руській правді» прав найманих працівників у період існування держави Київська Русь (IX–XII ст.);
2. подальше закріплення прав найманих працівників за часів феодальної роздробленості (з кінця XII до середини XVII ст.);
3. стан захисту трудових прав на українських землях під протекторатом московського царя, а згодом – у складі Російської імперії (з другої половини XVII ст. до другої половини XIX ст.);
4. формування та розвиток фабричного законодавства та його складової – інституту захисту трудових прав в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.;
5. стан захисту трудових прав в Україні з 1905 р. до 1917 р.;
6. розвиток трудового права та інституту захисту трудових прав в Україні в період боротьби за незалежність (1917–1918 рр.);
7. вплив Конституції 1919 р. та 1929 р. на можливість судового захисту окремих трудових прав у судовому порядку;
8. стан судового захисту трудових прав у період прийняття Конституції 1937 р. та за часів Другої світової війни;
9. негативні наслідки війни у період 1945–1957 рр. – відсутність можливості захистити свої трудові права ані в судовому, ані в адміністративному порядку;
10. 1958–1971 рр. – поступове реформування трудового законодавства та відновлення права працівників звертатися за захистом до суду в окремих випадках;
11. вплив Конституції 1978 р. на стан судового захисту трудових прав;
12. період з 24 серпня 1991 р. (проголошення незалежності України) по теперішній час, головним надбанням якого є конституційне закріплення (з 28 червня 1996 р.) у ст. 3, 8, 55, 124 Основного Закону концепції щодо судового захисту трудових прав працівників та гарантій судового захисту трудових прав шляхом звернення до суду відповідно до правил і стандартів цивільного процесуального та трудового законодавства.

З урахуванням обсягу цієї статті можливим є висвітлення розвитку судового захисту трудових прав на українських землях в період із IX ст. (в умовах дії «Руської правди» за доби Київської Русі) до другої половини XIX ст. – до зародження та становлення так званого «фабричного законодавства». Розкриття інших історичних періодів розвитку інституту судового захисту трудових прав відбудеться в наступних публікаціях.

Українські землі (у IX–XII ст.) входили до складу Київської Русі, столицею якої був Київ. За часів Київської Русі, яка ніколи не була рабовласницькою державою, а була державою з високим рівнем суспільного та економічного розвитку, в ній діяло звичаєве право – Закон руський, – яким громадянам надавалися правові гарантії, обмежувалося свавілля правлячої верхівки, врегульовувалися відносини як на міжнародному, так і на побутовому рівні, включаючи укладення договорів (так звані «ряди») між населенням та їхніми князями.

Першим письмовим актом права в Київській Русі стала «Руська правда» (1036–1037 рр.). Фактично «Руська правда» уявляла собою кодекс, нормами якого було врегульовано суспільні й економічні відносини та відносини, пов'язані з правами і свободами особи. На ту добу «Руська правда» була найбільш прогресивним правовим актом, оскільки закріплювала такі принципи: відсутність смертної кари, мученицьких покарань або катування під час допиту, обмеження, а згодом і заборону кривавої помсти, а також в «Руській правді» знайшли відображення правові засади захисту життя, честі й гідності особи.

Щодо правового регулювання праці та можливості захисту трудових прав, то в Розширеній редакції «Руської правди», яка

зберігала своє практичне призначення і продовжувала діяти на українських землях, коли вони перебували у складі Галицько-Волинської держави та Великого Литовського князівства, було зазначено наступне: «Якщо пан віддасть свого найманця в заробіток іншому хазяїнові за взятю в останнього вперед плату, що плату він також повинен віддати назад, і за образу заплатити 3 гривні продажу» (ст. 60). Ст. 111 цього правового укладення передбачалося, що терміновий працівник не є холопом і не повинен перетворюватися на холопа ні за прокорм, ні за додане. Далі в статті вказувалося, що якщо працівник не дослужить до строку, він зобов'язаний винагородити хазяїна за те, чому той позичив його, якщо ж він дослужить до строку, то нічого не платить [2, с. 87–112].

Також у «Руській правді» було закріплено відповідальність хазяїна перед законом у разі несвочасної видачі слугі зароблених ним грошей. У цьому випадку хазяїн був зобов'язаний сплатити позивачу 60 кун пені, а якщо він силоміць віднімав у слуги гроші, то повернувши їх, сплачував ще до скарбниці 3 гривні пені.

Договір особистого найму в Київській Русі оформлявся шляхом «запису». Якщо письмового договору не було, закон дозволяв найманим робітникам вимагати свій заробіток шляхом так званого «закличу», тобто публічного оголошення своїх вимог на торгу. Найманий робітник, уклавши договір з хазяїном на відомий строк, міг піти від нього й раніше закінчення строку. У цьому випадку він одержував плату відповідно до проробленого часу. Позовна давність за цими справами була встановлена в один рік. Після закінчення року працівник втрачав право на пред'явлення позову до хазяїна [3, с. 4].

За часів Київської Русі главою правосуддя вважали князя, а князівський двір був місцем суду. На практиці справи вирішувалися і на місцях, суд вершили довірені князя – тіуни та чиновники (в кримінальних справах – «вирники»). В «Руській правді» дуже докладно описано процес вирішення кримінальних справ, в яких навіть передбачалася участь 12 присяжних, менше уваги приділено цивільному процесу, але зі змісту цього правового укладення вбачається, що кожний, хто вважав, що його права порушено, в тому числі й щодо оплати праці або строків найму, мав право звертатися до княжого суду.

У період феодальної роздробленості українські землі тривалий час (з кінця XII до середини XVII ст.) перебували у складі інших держав, проте основи права, закладені в Київській Русі, не втратили своєї значущості, а згодом змогли асимілюватися до права цих держав, що свідчить про прогресивність законодавства Київської Русі, у тому числі в частині захисту прав найманих працівників.

У XIV – XVI ст.ст. українські землі входили до складу Великого князівства Литовського, яке сучасники називали Литовсько-Руською державою. На той час у Великому князівстві Литовському серед населення, до складу якого входили литовці, латиші, поляки, німці, євреї, українці, білоруси, вже точилася боротьба за права і привілеї окремих національностей та суспільних прошарків, а в середовищі найманих працівників – щодо умов праці та її оплати, а тому логічним завершенням цього процесу було прийняття у 1529 р. так званого Литовського статуту, який фактично був основним законом цієї багатонаціональної держави. Джерелами Литовського статуту були звичаєве литовське, білоруське, українське право, відповідна місцева судова практика, «Руська правда», польські судебники та кодекси інших держав. Згодом Литовський статут був доповнений, розширений та діяв у редакціях 1566 р. та 1588 р. на

землях Литви і України аж до середини XIX ст. На території Київської, Подільської та Волинської губерній чинність Литовського статуту було припинено сенатським указом від 25 червня 1840 р. У Лівобережній Україні 4 березня 1843 р. його було замінено Зводом законів Російської імперії [4].

Щодо захисту прав найманих працівників, то в Статуті Великого князівства Литовського в редакції 1529 р. у ст. 7 розділу II зазначалося: «Якщо хто-небудь узяв у закуп селянина або селянку і не домовився з ними про розмір присівку (прибавка до грошової плати селянину у вигляді врожаю, який він збирав) або про те, за яку суму буде зараховуватись кожен рік роботи, то з належної суми грошей має бути вираховано селянину 15 грошей за рік, а жінці – 10 грошей» [5, с. 60].

Литовськими Статутами (особливо в редакції 1588 р.) закріплювалися основні підвалини щодо рівності всіх підданих держави перед законом, незалежно від походження; заборонялася неволя; було встановлено недопустимість арешту без законних підстав і покарання без суду; проголошувалися певні права щодо найманих працівників. Було закріплено виборність суддів, відокремлення суду від адміністрації та відповідальність суддів перед законом, а також було встановлено право на адвокатську допомогу та право кожного на звернення до суду в разі порушення прав чи свобод.

У цей же час у деяких українських містах діяло магдебурзьке право, яке передбачало самоуправління цих міст, включаючи прийняття відповідних укладень або статутів щодо впорядкування професійної діяльності ремісників, купців та прав найманих працівників.

Крім того, частина українських земель із XIV ст. знаходилася під владою Королівства Польського, а згодом – Речі Посполитої. Річ Посполита утворилася у 1569 р. внаслідок Люблінської унії, що об'єднала Королівство Польське та Велике Князівство Литовське. Державу очолював виборний монарх, влада належала шляхті, яка демократичним шляхом обиралася до парламентських, представницьких та місцевих органів управління.

У той період польська шляхта перебувала у боротьбі з королівською владою і магнатами, відстоюючи принципи верховенства права, держава вела перманентні війни із сусідами – Московським царством, Швецією, Османською імперією та Кримським ханством, а тому питанням захисту прав найманих працівників, особливо українців, увагу не приділяли.

Жебрацьке становище простих українців та намагання Речі Посполитої ввести католицьку віру на українських землях призвело до масових втеч залежного населення з панських маєтків, спровокувало українські народні повстання, які переросли у визвольний рух та сприяли виникненню козацтва. Територія, яку займали козаки, охоплювала значну частину Півдня України і змінювалася залежно від політичної обстановки. Запорізька Січ, яка називала себе «Козацькою християнською республікою», за формою була демократичною республікою, проголошувала принципи свободи, рівності людей, православному віру, мала багатотисячну армію, свої бюджетні кошти (скарбницю), свій державний та адміністративний апарат та свою символіку. У Запорізькій Січі діяли не писані закони, а звичаєве право – козаки керувалися стародавнім звичаєм, словесним правом і здоровим глуздом. Вищою законодавчою владою на Січі була Козацька рада. У раді брали участь всі козаки, на раді вирішувалися найголовніші питання внутрішнього життя й зовнішніх відносин. Урядом (вищим виконавчим органом влади), який обирався на раді, був так званий кіш, очолюваний

виборним кошовим отаманом, а урядовцями були суддя, писар та осавул, які також обиралися.

У передмісті Січі жили й працювали ремісники, торговці, а у мирний час козаки також займалися промислами, скотарством та землеробством, вільні козаки працювали на себе та на державу, а наймані працівники одержували платню за свою роботу. Всі спірні питання, в тому числі щодо оплати праці або щодо умов найму працівників, які не були козаками, вирішувалися суддею. На законодавчому рівні питання захисту трудових прав не вирішувалося, оскільки такі питання не були важливими на той час. Головним обов'язком козаків був захист своєї землі від турецько-татарських загарбників та визвольна боротьба, яку вони періодично вели на українських землях проти Речі Посполитої.

Після великого козацького повстання у 1648 р. Річ Посполита втратила чверть території, зусиллями Богдана Хмельницького на українських землях було створено козацьку державу, яка мала передові на той час політичні й правові системи, свій уряд, адміністративні органи, військо, фінанси, суди. Після підписання Богданом Хмельницьким Переяславської угоди 1654 р. Україна залишалася окремою державою, але під протекторатом московського царя. Суспільно-політичний лад в Україні мав ознаки демократичного, було скасоване кріпосне право, відновлювалися національні, релігійні, соціально-економічні права населення України.

У 1710 р. Пилип Орлик, який після Полтавської битви разом із Іваном Мазепою та частиною запорізьких козаків покинув рідну землю й перебрався до Бендер, після обрання його гетьманом склав «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького», які пізніше отримали назву Конституції Пилипа Орлика. Текст був складений латинською і руською мовами, а зміст був викладений автором під впливом ідей західноєвропейського парламентаризму. Конституція Пилипа Орлика стала однією з перших конституцій Європи. Основні положення Конституції стосувалися обмеження гетьманських прерогатив, організації влади за принципом поділу її на законодавчу, виконавчу і судову, виборності урядовців, утвердження прав і свобод громадян, зменшення соціальної експлуатації, збереження особливого статусу запорожців, а також проголошування заклику до боротьби за політичне й церковне відокремлення України від Росії. Хоча в цій Конституції прямо не закріплено право найманих працівників на судовий захист від свавілля пануючої верхівки, проте сам зміст цього правового укладення свідчить про прагнення його творця до утвердження прав і свобод громадян, в тому числі найманих працівників, та до створення демократичної української держави з республіканською формою правління.

Як вже зазначалося, за договором 1654 р. (Переяславська Рада та Березневі Угоди) Гетьманська Україна вважалася незалежною державою під протекторатом Московської держави, яка з 1721 р. стала йменуватися Російською імперією. Україні було гарантовано непорушність стародавніх прав і звичаїв. Проте збереження Україною власної системи судочинства у першій половині XVIII ст. на тлі асимілювання Російською імперією всіх гілок влади призвело до ускладнень у роботі судових систем України та Росії, оскільки процесуальні та матеріальні норми права цих держав відрізнялися.

У «Решительних пунктах», наданих російським урядом 17 серпня 1728 р. у відповідь на петицію («просительные пункты») про відновлення державних прав України на основі статей гетьмана Богдана Хмельницького, яку було подано гетьманом

України Данилом Апостолом під час коронації на російський престол Петра II, в п. 20 було зазначено: «Малороссийский народ судят разными правами, которые сими словами названы: Магдебургские да Саксонские Статуты, из которых одни другим не согласуются того ради для пользы и правосудия народа малороссийского, те права, по которым судится малороссийский народ, перевесть на великороссийский язык и определить из тамошних, сколько персон пристойно, искусных и знающих людей, для свода из тех трех прав в едино, и для апробации прислать ко двору...».

У результаті кропіткої роботи спеціально утвореної кодифікаційної комісії у 1743 р. було складено правовий документ гетьманської доби «Права, по которымъ судится малороссийский народъ», який фактично був кодексом, що врегулював відносини з різних галузей права. Кодекс був складений на достатньо високому професійному рівні, містив в собі передмову, 30 розділів, 532 артикули і 1607 пунктів, в ньому надавалися пояснення цитат, що наводились у тексті, алфавітний покажчик, заголовки із зазначенням розділів і поданням короткого змісту артикулів.

У гл. 7 (п. 3) «Прав...» було зазначено, що «Судочинство, за давніми у Малій Росії порядками і звичаями, проводиться: Правління Гетьманське, у Військовій Генеральній Канцелярії, Суд Військовий Генеральний, при Правлінні Гетьманському – третейський Суд; в полках: Полкові Канцелярії при полковниках, Полкові Суди; в сотнях – сотники, у привілейованих містах – Магістрати, у непривілейованих – Градські Ратушні, а в селах – Сільські Суди».

Щодо трудових прав та їх захисту, то вони не були встановлені окремими пунктами цього правового укладення. Оскільки, як це вбачається із тексту «Прав...», на той час праця вільнонайманих працівників застосовувалася рідко, частіш за все у панства та у козацької верхівки працювали люди підневільні.

Зокрема, в п. 1 арт. 1 гл. 27 зазначалося, що «будь-який пан може вільного слугу, що служить за плату, у різних справах використовувати, змушувати й іншому тимчасово передавати для послуг; а те, що таким слугою під час служби у пана буде придбане, але буде розташоване у помісті панському, має належати панові; а коли б за дозволом пана слуга когось іншого щось заробив, то те має належати йому».

У п. 3 цього ж артикулу було вказано, що «Пан може вільного, але неслухняного слугу до закінчення терміну служби звільнити, а за проступки може судити і карати на свій розсуд, тільки щоб не мордував і щоб не скалічив, і, особливо, щоб не умертвив; а якщо пан поступив так жорстоко з вільним слугою, що того буде скалічено або позбавлено життя, то він буде нести відповідальність так само, якби він таке учинив над сторонньою людиною...».

Проте, якщо аналізувати зміст гл. 8 арт. 12 (глава має назву: «Про чолобитника і відповідача, також про судовий процес або про судовий процес і докази, про декрети або вироки, про апеляції і про штрафи: як засудженим за невірний позов, так і тим, хто засуджений за неправосуддя»), то вбачається, що відсутні обмеження стосовно того, хто може звертатися до суду та з яким позовом (чолобитною). З цього ж артикулу видно, що суди розглядають цивільні справи (мають назву розправні) та кримінальні справи; також в цій правовій нормі детально розписано процесуальний порядок подачі чолобитної, її зміст, участь сторін при вирішенні справи, їх права та обов'язки та можливість завершити справу миром [6].

Цей проект «Права, по которымъ судится малороссийский народъ», не отримав офіційного затвердження в Сенаті. Основ-

ною причиною незатвердження «Прав» було те, що вони відображали деяку відмінність українського законодавства і суперечили політиці російського уряду, але з огляду на історичну ретроспективу можливо зазначити, що у подальших працях науковців та практиків запозичувалися певні ідеї та положення цього кодексу.

Роботу над проектом не було завершено у зв'язку з тим, що в другій половині XVIII ст., після скасування залишків автономії України, на неї було поширено загальноросійське законодавство, тобто з цього часу в Лівобережній Україні до 1832 р. стало діяти «Соборне Уложеніє» – звід Законів Російського царства, прийнятий Земським собором у 1649 р. У цьому правовому укладенні було розмежовано розділи за галузями права, мали місце норми, якими врегулювалися відносини щодо найму працівників, зокрема, щодо оплати їх праці та відповідальності за несплату зароблених ними грошей, а зі змісту інших норм можна зробити висновок, що право на звернення до суду в разі порушення майнових прав, якими вважався і не отриманий заробіток, вже існувало.

За часів царювання Петра I в Росії починається розвиток промислового виробництва. На перших мануфактурах, заводах, рудниках тощо працювали в основному кріпосні, яких нещадно експлуатували: робочий день тривав 14 годин, будь-яких заходів щодо охорони праці не впроваджували, оплати праці у грошовому вигляді фактично не було – люди працювали за їжу та одяг. У разі каліцтва або хвороби ніяких оплат не здійснювалося. Також меншою мірою застосовувалася праця вільнонайманих працівників, яким видавалася плата за виконану роботу, але її розмір був недостатній для підтримання робочої сили в належному стані.

Указом Петра I від 13 січня 1724 р. було встановлено «достатній» рівень заробітної платні для всіх селян, приписаних до заводів Російської імперії. Її величина залежала від пори року: влітку – 5 коп. за день праці, а взимку – 4 коп. [7, с. 53].

Для порівняння: у той же час оплата праці ремісника або вільного заводського робітника була не менш ніж 4–5 коп. за робочий день.

Вже за часів Катерини II було видано царський маніфест (1779 р.), згідно якого норму оплати праці було збільшено в два рази – до 8 коп. взимку та 10 коп. влітку за кожен робочий день «приписного» селянина [8].

З середини XVIII ст. до середини XIX ст. розвиток промислового виробництва супроводжувався шляхом забезпечення підприємств працівниками за допомогою феодалних методів, зокрема, довічного закріплення до фабрик кріпосних селян, спрямування на заводи, рудники бродяг, незаможних, злочинців. Діючим законодавством не передбачалося гарантування будь-яких прав працівників та можливість їх звернення до суду, а тому вимоги простого люду, який в більшості своїй взагалі ледь зводив кінці з кінцями, виливалися в повстання та бунти, які царською владою безжалісно подавлялися.

Лише у 1835 р. було прийнято Положення «Про відносини між хазяїнами фабричних закладів і робочими людьми, що надходять на відповідні по найманню». У даному акті, наприклад, оговорювалася необхідність ведення хазяїнами книги «для записування розрахунків з робітниками» [9, с. 2].

Поступово буржуазно-капіталістичні відносини набувають розвитку по всій Російській імперії, в тому числі й на українських землях. Власникам мануфактур, майстерень, заводів стає зрозумілим, що праця кріпосних не є ефективною, а відтак договори особистого найму робочої сили стають більш попу-

лярними. Договори з найманими працівниками в основному уклалися в усній формі, розмір плати за їх роботу встановлювався за згодою сторін, але в окремих випадках вона визначалась законом. Так, учні одержували плату, розмір якої щорічно встановлювався ремісничим сходом. Підприємці, які керували промисловими й торговельними закладами, могли за згодою хазяїв одержувати відомий відсоток із прибутку або з обороту [3, с. 179].

Слід зауважити, що у вказаний період часу законодавство мало централізований або публічно-правовий характер і було складовою адміністративного (поліцейського) права. Трудові відносини регулювались переважно імперативним методом, а тому розмір оплати праці визначався роботодавцем самостійно, іноді з залученням держави, причому її розмір не залежав від продуктивності праці та ринкової кон'юнктури.

Висновки. З усього вищевикладеного можна зробити висновок, що зародження основ трудового законодавства та його складової – інституту судового захисту трудових прав в Україні – мало місце ще за часів дії «Руської правди» в Київській Русі. Особливістю генези судового захисту трудових прав в Україні було те, що Україна як самостійна держава існувала в межах коротких періодів часу, а перебування українських земель в складі Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Російської імперії не сприяло подальшому розвитку в Україні інституту судового захисту прав людини, в тому числі й трудових прав. На законодавчому рівні та в практичному застосуванні за таких умов українське законодавство лише мало змогу зберегти ті прогресивні напрацювання, які мали місце при Київській Русі та за часів дії Литовських Статутів. Втїлити в життя прогресивне національне законодавство, зокрема Конституцію Пилипа Орлика та «Права, по котормь судится малоросійській народь», не було можливості, тому розвиток трудового права загальмувався, а нормативні акти Російської імперії – Укази та Маніфести Петра I, Катерини II щодо врегулювання трудових відносин – не мали значного впливу на розвиток капіталістичних трудових відносин в Україні, оскільки на той час на українських землях панували кріпосне право та сільськогосподарське виробництво на рівні феодальних відносин, а не розвинутого аграрного виробництва.

Література:

1. Глущенко П.П. Социально-правовая защита конституционных прав и свобод граждан (теория и практика) / П.П. Глущенко – С.Пб.: Изд-во Михайлова В.А., 1998.
2. Тихомиров М.Н. Пособие для изучения Русской Правды / М.Н. Тихомиров. – М., 1953. – 192 с.

3. История государства и права СССР. Ч. I // Под ред. О.И. Чистякова, И.Д. Мартысевича. – М., 1985. – 280 с.
4. Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Під ред. С.В. Ківалова. – Одеса: Юридична література, 2002–2004. – 568 с.
5. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб.: у 2-х т.; за ред. В.Д. Гончаренка; [уклад.: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький]. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 1997. – Т. 1: 3 найдавніших часів до початку XX ст. – 464 с.
6. Права, по котормь судится малоросійській народь (1743 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/932/17/6>.
7. Божко В.М. Генеза правового регулювання оплати праці / В.М. Божко. – Полтава: Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, 2010. – 400 с.
8. Всемирная история. Энциклопедия. Том 5 / автор-составитель: А.С. Злыгостев. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1958. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000034/st025.shtml>.
9. Кисилев И.Я. Трудовое право России: историко-правовое исследование / И.Я. Кисилев. – М.: Норма, 2001. – 372 с.

Боева Е.С. Генезис судебной защиты трудовых прав на украинских землях в период с IX столетия по вторую половину XIX столетия

Аннотация. Научная статья посвящена изучению и раскрытию аспектов развития института защиты прав человека в сфере труда. Осуществлен анализ правового положения защиты трудовых прав в период с IX ст. по вторую половину XIX ст. Определены важность и прогрессивный характер существующих в то время норм права и их позитивное влияние на формирование современного института судебной защиты трудовых прав.

Ключевые слова: трудовые права, генезис, правовой институт, судебная защита, исторический период.

Boieva O. Genesis of labor rights judicial protection in the Ukrainian territory during the period from the ninth century to the late nineteenth century

Summary. The scientific article is devoted to the coverage and disclosure of development aspects of human rights protection institution in the labor field. The analysis and generalization of the labor rights protection legal status in the period from the ninth century to the late nineteenth century were conducted. Importance and progressive nature of legal rules existing at that moment and their positive influence on formation of modern institution of the labor rights judicial protection are defined.

Key words: labor rights, genesis, legal institution, judicial protection, historical period.